

Matkailututkimus 4: 1, 42–67 (2008)

©Suomen matkailututkimuksen seura

Katsauksia

Suomalainen matkailun historian tutkimus

Auvo Kostiainen

Yleinen historia, Turun yliopisto

Matkailu katsotaan yleisesti osaksi vapaa-ajan käyttöä. Myös työ- ja opiskelumatkailu voivat sisältää aineksia, joissa osittain ollaan vapaa-ajan matkalla. Olennainen kysymys aiheen kannalta on tietysti ollut ihmisten mahdollisuus käyttää vapaa-aikaa: toisilla on ollut ja on siihen enemmän mahdollisuuksia kuin toisilla. Taloudelliset resurssit taas ovat aina määritelleet pitkälti sen, kuka voi matkailla, kuinka kauas ja miten pitkään.

Koska historian tutkimuksen muutos heijastaa sekä yhteiskunnallista että tieteen sisäistä muutosta, pyritään seuraavassa löytämään näitä piirteitä paljastavia tutkimustrendejä. Tutkimusaineisto perustuu lähinnä erilaisiin tiedostoihin tai bibliografioihin, jolloin katveeseen on voinut jäädä yksittäisiä tutkimuksia. Varsinkin tieto artikkeleina julkaistuista matkailuhistorian tutkimuksista on hajanaista. Lähtökohtana on, että suomalainen tutkija on voinut käsitellä sekä koti- että ulkomaista matkailun historian aihepiiriä. Tutkimustrendeistä tehdään päätelmiä lähinnä opinäytteiden ja artikkelien perusteella, koska ne todennäköisesti heijastavat suhteellisen nopeaa tutkimuksen muutosta. Perinteisesti monografiat ovat kuitenkin olleet historian tutkimuksessa arvostettuja, koska niissä on voitu mennä aiheeseen syvemmälle kuin artikkeleissa.

Matkailun historian tutkimus on lisääntynyt huomattavasti viimeisen kymmenen vuoden aikana. Entistä tavallisempaa on, että eri tieteenalojen aikakauskirjoissa ilmestyy matkailuhistorian tutkimusta. Nykyaikaisen kriittisen historian tutkimuksen katsotaan kehittyneen varsinaisesti 1800-luvulla. Ei kuitenkaan ole aivan tarkkaa käsitystä siitä, milloin ensimmäiset historian tutkimukset käsiteltävältä aihealueelta ilmestyivät. Tutkimusta on julkaistu runsaasti länsimaissa eri kielialueilla 1800-luvun lopulta lähtien esimerkiksi pyhiinvaelluksista ja matkakirjallisuudesta. Mahdollisesti ensimmäisiä laajoja historian tutkimuksia oli Seymour Dunbarin (1915) neliosainen, runsaasti kuvitettu Yhdysvaltain matkailun historia. Ensimmäisiä alan suomalaistutkimuksia oli Yrjö Hirnin vuonna 1897 ilmestynyt artikkeli Suomesta ulkomaisessa matkakirjallisuudessa. (Hirn 1898) Matkailun voimakkaan laajenemisen seurauksena

oli kiinnostus matkailun historiaan vakiintunut monissa maissa kun saavuttiin 1960-luvulle. Suomessa tosin vakiintumista saatiin odottaa 1970-1980-luvulle.

Kiinnostus matkailun periodeihin

On keskusteltu paljon siitä, onko järkevää ja millä perusteilla jaotella matkailun historia toisiaan seuraaviin vaiheisiin. Ehdotonta yksimielisyyttä ei ole syntynyt, mutta usein edetään noudattaen perinteistä historian aikajaottelua vanhalla ajalla keskiajan, uuden ajan ja uusimman ajan kautta kohti omaa aikaamme ja sen postmoderneja piirteitä. Tämä jaottelu ei välttämättä sovi matkailun historiaan muuten kuin yleiseksi ajatukseksi, koska eri maissa ja eri kulttuureissa matkailu on saanut eri piirteitä ja muutokset ovat joskus tapahtuneet pitkällä viiveellä. Se mitä me ymmärrämme matkailulla tänään, on kuitenkin ennen muuta länsimaissa 1800-luvulla ja varsinkin Isossa-Britanniassa alkunsa saanut ilmiö. Monet sen piirteet ulottuvat kuitenkin paljon kauemmas, esimerkiksi antiikin Kreikkaan ja Roomaan ja vielä pidemmälle Egyptiin ja Lähi-Itään. Länsimaiden ulkopuolisissa kulttuuripiireissä matkailua on luonnollisesti ollut eri aikoina ja tänä päivänä niissä on omaksuttu ja hyödynnetään paljon samanlaisia matkailuun liittyviä toimintoja kuin länsimaissa.

Opinnäytetutkimukset heijastavat muuttuvaa kiinnostuksen kohdetta, ja siksi niiden muutosta käytetään seuraavassa kertomaan niin suomalaisen tutkimuksen ajallisesta kuin alueellisesta kiinnostuksesta. Suomalaisissa yliopistoissa on tehty suuri määrä matkailua koskevia eritasoisia opinnäytteitä. Esimerkiksi Matkailualan verkostoyliopiston tietopalvelun tiedostoissa on noin 1300 opinnäytenimikettä. Näistä tarkempi haku tuotti 129 historiaa koskevaa nimikettä. Vanhin tiedossa oleva matkailuhistorian opinnäyte on vuodelta 1967 (Banerjee 1967). Edellä mainitut luvut ovat vain suuntaa-antavia, sillä tietokantaan sisältyy useita matkailuhistoriaan kuulumattomia tutkimuksia, jotka olisi poistettava tiedostosta. Lisäksi sieltä puuttui monia matkailuhistorian tutkimuksia. Tietokantaan on tehty tarkistus, jolloin päädyttiin lukuun 130.¹ Mainituista 130 opinnäytteestä valtaosa oli pro graduja tai sivulaudatutkaita (117), lisenssiaatintaita oli seitsemän ja väitöskirjoja kuusi. Suomalaisista yliopistoista todennäköisesti löytyy monia tietokannasta puuttuvia tutkimuksia.

Suomalaiset eivät ole matkailleet vanhalla ajalla edellä esitetyssä vapaa-ajan käytön merkityksessä, ja harvemmin keskiajallakaan. Suomalaisesta tutkimuksesta suurin osa on keskittynyt joko Suomen alueen matkailun ilmiöihin tai sitten suomalaisiin jossain muualla matkailijoina. Ohessa esitetään suomalaiset opinnäytteet matkailuhistoriallisten aikakausien mukaan.²

¹Yhden oppiaineen osalta laskettiin valmistuneet aihepiirin opinnäytteet. Turun yliopiston yleinen historia on valtakunnallisesti ollut aktiivisimpia matkailun historiaan paneutuneita oppiaineita. Em. tietokannassa sinne oli luetteloitu 21 pro gradua, kun oikea luku on 32. Lisäksi tietokannasta puuttui yksi lisenssiaatintutkielma ja kaksi väitöskirjaa. Tarkistuksen ja poistojen jälkeen kyseinen matkailun historian opinnäytteiden lukumäärä on 130, jota käytetään laskentaperusteena.

²Aikakaudet ovat artikkelin kirjoittajan sovellutus yleisestä aikakausikronologiasta.

Taulukko 1. Matkailuhistoriallisten tutkimusaiheiden ajallinen kohdentuminen (n=130)

Vanha aika	1
Keskiaika	2
Uuden ajan alku (erit. <i>Grand tour</i> n. 1600– n. 1800)	4
Valistuksen ja romantiikan aika (n. 1750–1850)	14
Kasvavan matkailun aika (n. 1850–1939)	68
Suurten joukkojen matkailun aika (1945–)	41
Yhteensä	130

Suomalaiset matkailuhistorian tutkijat ovat kiinnostuneet keskiajan historian yhteydessä matkailusta ja suomalaisten opinnoista ulkomaisissa yliopistoissa kuten Pariisissa. Keskiajan pyhiinvaellukset ovat länsimaissa olleet monen historian tutkijan kohteena ja myös suomalaiset osallistuivat pyhiinvaelluksiin. Pyhiinvaelluksista tuli eräänlainen joukkoilmiö ja niiden yhteydessä syntyi monenlaista järjestettyä matkustamiseen liittyvää toimintaa, kuten opaskirjoja, opastuksia ja majatalojärjestelmiä. Suomalainen vanhan ja keskiajan matkailun tutkimus on rajoittunut tähän asti muutama opinnäytetyöhön (Korhonen 1990; Saastamoinen 2004). Lisäksi kyseisiin aikakausiin on viittauksia eri teksteissä tai osana muuta tutkimusta (Krötzl 1994). Ehkä merkittävin ajallisesti vanhempaa matkailua koskeva tutkimus on Sven Hirnin osuus hänen ja Erkki Markkasen teoksessa *Tuhansien järvien maa* (Hirn & Markkanen 1987, 8–147). Siitä ilmenee, että Ruotsin vallan vakiintuessa keskiajan lopulla alkoi liikenneverkoston ja majatalojärjestelmän kehittäminen. Vuonna 1649 luotiin perusta kestiekivarijärjestelmälle ja alkoi matkailun muotojen vakiintuminen (Hirn & Markkanen 1987, 14).

Grand tour -matkailu 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun oli ennen muuta oppimismatkailua, jolla opettaja ”tutori” yläluokkaisine oppilaineen kulki ensin Britannia ja sitten muista maista pitkille ”opintomatkaille” eurooppalaisiin kulttuurikeskuksiin esimerkiksi Ranskaan ja Italiaan. Se oli oppimista ja kouluttautumista, mutta myös vapaa-ajan käyttämistä. Tällä matkailutyyppillä on ollut suuri merkitys matkailun yleisessä historiassa, sillä se on antanut toimintamalleja, jotka vaikuttavat tänäänkin (Black 1997). Suomalaiset tutkijat ovat useissa opinnäytteissä tarkastelleet asiaa sivuavia ilmiöitä, mutta Suomen oman matkailuhistorian kannalta asia jää hieman marginaaliseksi. Se voidaan kuitenkin liittää oppimisen ja tutkimusmatkailun perinteeseen, ja kuten pyhiinvaellukset sekkin on jättänyt toimintamalleja myöhemmille aikakausille. Joka tapauksessa keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa tulevia suomalaisia merkkihenkiöitä kuten Mikael Agricola opiskeli Keski-Euroopassa ja toi tärkeitä vaikutteita Suomeen.

Tutkimusmatkailu on tärkeä aihepiiri länsimaiden historiassa. Tutkimusmatkoille oli tyyppillistä esimerkiksi luonnon ja sen resurssien tutkimus, mutta matkoilla oli

usein mahdollisuus myös vapaa-ajan toimintaan ja seurusteluun niin omassa ryhmässä kuin paikallisväestön kanssa. Suomen alue oli yksi Euroopan viimeisiä kartoitamattomia seutuja, jonne saapui ruotsalaisten (Carl von Linné) lisäksi esimerkiksi ranskalaisia, italialaisia ja brittiläisiä maantieteilijöitä, luonnon- ja kulttuurintutkijoita 1600–1700-luvulla. Tunnetuimpia olivat ranskalainen Pierre Louis Moreau de Maupertuis, italialainen Giuseppe Acerbi ja englantilainen Edward Clarke, joita kaikkia kiinnostivat erityisesti pohjoiset alueet. Heidän matkakuvauksensa ja tutkimustuloksensa saivat osakseen laajaa kansainvälistä huomiota (Hirn & Markkanen 1987, 16–36). Myös Pohjois-Amerikassa tutkimusmatkalla olleen Turun Akatemian professorin Pehr Kalmin matkoja on tutkittu laajasti. Suomessa matkaili 1800–1900-luvun vaihteessa brittiläinen rouva Ethel Tweedie, jonka matkakirjasta vuodelta 1896 on riittänyt aineistoa moneen opinnäyte- ja muuhun tutkimukseen. Tutkimusmatkat ovat vaikuttaneet usein merkittävästi oman aikansa maailmankuvaan ja siten avanneet tietä muulle matkailulle.

1800-luvun lopulla matkojen suunta kääntyi vastakkaiseksi, eli suomalaisia eri alojen tutkijoita kulki matkoillaan monissa kulttuuripiireissä ja jätti jälkensä näiden alojen tutkimukseen. Merkittäviä esimerkkejä ovat olleet C.G.E. Mannerheim, G.A. Wallin ja A.I.E. Nordenskiöld. Viime vuosina on erityistä kiinnostusta ollut Mannerheimin Aasian-matkaan vuosina 1906–1908, kun hän kartoitti ja tutki Venäjän sotilasviranomaisille Keski-Aasian ja Kiinan alueita ja kulttuureja (ks. Halén 2004).

Yhtenä erityisryhmänä ovat suomalaiset lähetyssaarnaajat, joiden määrittely matkailijoiksi ei ehkä ole aivan ongelmatonta. Heidän matkakuvauksiaan esimerkiksi 1900-luvun alun Kiinasta, Japanista ja Ambomaalta on melko paljon tutkittu. Tutkimusaineistona on käytetty matkakirjoja ja -kirjeitä sekä Ambomaan osalta varsinkin Suomen Lähetysseuran materiaalia (esim. *Matkoilla* 1983). Muutenkin suomalaisia matkakirjoja on paljon tutkittu (Varpio 1997). Ritva Hapuli (2003) kohdisti katseensa erityisesti naismatkailijoihin, Olli Löytty (2006) lähetystyöhön liittyvään kirjallisuuteen. Yksilömatkoista siirryttiin vähitellen 1900-luvun puolella kohti massaturismia. Matkailijoiden määrän kasvu jatkui 1900-luvun ensi vuosikymmeninä, yhdistyneenä moniin teknisiin parannuksiin, jotka saattoivat koskea niin hotellien tason nousua, matkailusta tiedottamista ja mainostamista kuin myös itse liikkumista. Varsinkin viimeksi mainitussa tapahtui mullistavia teknisiä muutoksia 1800- ja 1900-luvulla – pystyttiin matkustamaan yhä kauemmas yhä nopeammin. Tämä edellytti tietysti sitä, että ihmisillä oli vapaa-aikaa ja tuloja käytettävissään teollistuneen yhteiskunnan kehittyessä 1800-luvun alusta. Vaurauden lisääntyminen antoi mahdollisuuden ensin kasvavalle keskiluokalle ja sitten myös työväenluokalle. Sama kehitys tapahtui Englannin lisäksi monessa manner-Euroopan maassa. Suomen teollistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensi puoliskolla antoi suomalaiselle työväestölle mahdollisuuden matkustaa omassa maassa ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen vähitellen myös ulkomailla. Tarvittiin kuitenkin vuosilomalait ja palkallisen loman yleistyminen 1950–1960-luvulla ennen kuin suomalaiset olivat valmiit massaturismiin.

Keski-, Länsi- ja Itä-Euroopan lomakohteiden kasvu 1960-luvulta lähtien on kiinnostanut monien alojen tutkijoita. Massaturismin ilmiöitä ovat Suomessa tutkineet historioitsijoiden lisäksi esimerkiksi sosiologit, antropologit, etnologit ja maantie-

teilijät. Keskeisiin kysymyksiin on kuulunut sen selvittäminen, miksi, miten ja millä seurauksilla massaturismin muodot kehittyivät. Kuten tiedetään, massaturismi syntyi monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta, se syntyi aiemman yksilöllisemmän turismin rinnalle, mutta ei koskaan täysin syrjäyttänyt sitä. Yksilöllisemmän matkailun viimeaikainen vahvistuminen liitetään postmoderniin matkailuun, joka syntyi 1960-luvulla. Tämän uuden yksilöllisen matkailun ominaisuuksiin on kuulunut entistä tarkempi matkailijan toiveiden toteuttaminen, samoin siihen on liittynyt entistä selvemmin suunniteltu ja ”tuotteistettu” matkailu.

Alueellinen kiinnostus

Käytetty opinnäytteiden otos tuo näkyville hyvin selvästi sen, että suurin osa suomalaisesta matkailuhistorian tutkimuksesta on käsitellyt nimenomaan Suomea ja Suomessa olevia matkailukohteita. Näiden joukossa on paikallisen matkailun tutkimusta kuin myös laajempia, usean kohteen tai reitin tutkimuksia. Toinen merkittävä ryhmä koostuu Suomeen ja johonkin muuhun maahan liittyvistä tutkimuksista, esimerkiksi Katariina Korpelan (1998) tutkimukset suomalaisesta massaturismista Espanjaan 1960–70-luvulla. Vaihtoehtoisesti näkökulmana on voinut olla myös ulkomaisten matkailijoiden käynti Suomessa. Oheisessa taulukossa havaitaan opinnäytetöiden pohjalta kyseinen piirre varsin selvästi.

Taulukko 2. Matkailuhistoriallisten tutkimusaiheiden alueellinen kohdentuminen (n=130)

Suomen alue	39
Suomi ja jokin muu alue vuorovaikutuksessa	32
Muu Eurooppa	37
Pohjois-Amerikka	5
Aasia	5
Afrikka	5
Yleinen / globaali	7
Yhteensä	130

Suomessa tehdyissä opinnäyte- ja muissakin tutkimuksissa on suuri joukko sellaisia, joiden aihe on kansainvälinen. Niiden aihe ei liity mitenkään suomalaisten ulkomaanmatkoihin, niiden mukaan ottaminen tähän tutkimukseen johtuu siitä, että suomalainen tutkija on analysoinut kansainvälistä matkailuilmiötä. Alueellisen kiinnostuksen kohteena on usein ollut jokin muu Euroopan maa. Eniten tutkimuksia on tehty Englannista, Ranskasta, Espanjasta ja Italiasta. Lisäksi Venäjä/Neuvostoliittoakin on saanut osakseen useiden tutkijoiden kiinnostuksen, mikä selittyy Suomen ja Venäjän historiallisella yhteydellä ja maantieteellisellä läheisyydellä. Eniten ”muu Eurooppa” -ryhmään kuuluvia tutkimuksia on tehty Turun yliopiston historian laitoksella, jossa on myös valmistunut kaksi väitöskirjaa, Taina Syrjämäan tutkimus fasismien ajan italialaisesta matkailupropagandasta (Syrjämää 1997) ja Leila Koivu-

sen tutkimus brittiläisten Afrikan –matkakirjojen kuvituksesta 1800-luvulla (Koivunen 2006). Lisäksi siellä on valmistunut viisi lisensiaatintutkimusta, joista neljä ei liity lainkaan Suomeen (Syrjämaa 1994; Ahtola 1996; Korpela 1997; Koivunen 1999; Alamäki 2002).

Edellä esitetyt luvut koskevat pro gradu-, lisensiaatin- ja väitöskirjatutkimuksia. Ne kuitenkin antavat suuntaa siihen, mitä tutkimusalueita matkailuhistoriassa muutenkin on harrastettu. Esitetty alueellinen suuntautuminen vahvistuu, jos tarkastellaan esimerkiksi sellaisia kokoomateoksia kuin *Matkakuumetta* (1994), *Mikä maa – mikä valuutta?* (1998), *Luonnon vihreä ajatusviiva* (2005) tai Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero 4/1997. Kaikki ne ovat myös ajallisesti melko uutta tutkimusta.

Tutkimuskohteita yksilöistä massaturismiin

Suomalaisten oman matkailun historia on luonnollisesti ollut varsin tavallinen tutkimuksen aihepiiri, vaikka näkökulmat siihen ovat vaihdelleet paljonkin. Sven Hirn ja Erkki Markkanen (1987) ovat laajasti käsitelleet suomalaisten matkailua teoksessa *Tuhansien järvien maa: Suomen matkailun historia*. Keskiajan lopun ja uuden ajan alun osalta on tutkimusaineistoa käytettävissä myös ulkomaalaisten Suomen matkojen osalta. Hirn käsittelee näitä matkoja melko laajasti omassa osuudessaan. Erkki Markkanen käsitteli myös alkavaa massamatkailua, mutta teos päättyi varsinaiseen massamatkojen alkuvaiheeseen 1970–80-luvulla, ja siksi olisi tarpeellista joko tehdä uusi tutkimus 1900-luvun suomalaisesta matkailusta tai sitten uudistaa täysin Hirnin ja Markkasen teos.

Kuten kansainvälisessä matkailuhistoriallisessa tutkimuksessa, kotimaanmatkailua on voitu tarkastella paikallisella tasolla. Viime vuosikymmeninä tällaisia ovat esimerkiksi olleet tutkimukset suomalaisista kylpylöistä. Kylpylähistorioissa on voitu aineistotilanteen niin sallien tutkia hyvin yksityiskohtaisesti esimerkiksi kylpylöitä terveydenhoidon tai ajanvieton paikkoina. Päiviö Tommila (1955) julkaisi tutkimuksen Helsingistä kylpyläkaupunkina 1800-luvun puolivälissä. Silloin kylpytoiminta veti puoleensa venäläisiä Pietarista, josta taas ei ulkopoliittisen tilanteen vuoksi ollut juuri mahdollista matkustaa kauemmas Etelä – tai Keski-Euroopan kohteisiin. Kun ulkopoliittinen tilanne muuttui, venäläiset kylpylämatkailijat jäivät tulematta. Monilla suomalaisilla kylpylöitä on omat historiikkinsa, laajemmin on tarkasteltu esimerkiksi Hangon ja Savonlinnan kylpylöitä (Ekström 1994; Kylpyläelämää ”onnellisten saarilla”, 1996). Kylpylähistorioilla on omia erityispiirteitään, joissa yhdistyvät loman vietto, seurustelu, matkailu ja terveydenhoito. Yhdestä tunnetuimmasta suomalaisesta kylpylästä, Terijoen Merikylpylästä, jonka huippukausi ajoittui Venäjän vallan lopulle, ja suomalainen menestyskausi 1920–1930-luvulle, ei ole sen sijaan mitään kattavaa historiaa (ks. Kostiainen 2006). Paikalliselle tasolle on menty myös monissa muissa tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu jonkin matkakohteen vaiheita tai esimerkiksi tietyn kunnan matkailupolitiikkaa tietynä aikana. Sven Hirnin väitöskirja Imatrankoskesta matkakirjallisuudessa ennen vuotta 1970 on tärkeä esimerkki paikallisuuden merkityksestä matkailun historian-tutkimuksessa, vaikka kyseinen väitöskirja on tehty kirjallisuushistoriallisesta näkökulmasta (Hirn 1958).

Edellä mainittiin myös kiinnostus Suomessa matkustaneisiin ulkomaalaisiin yksilötasolla. Ehkä merkittävin poikkeus tästä on Kaarina Kanteleen (2006) lähihistorian väitöstutkimus saksalaisesta kannustematkailusta Lapissa 1980-luvulla. Kannustematkat olivat eräänlainen yksilöllisen ja massamatkailun sekamuoto, kun ne räätälöitiin ryhmille yksilöllisesti ja työpaikkakohtaisesti, mutta niistä tuli kuitenkin tietynlaisia pakettituotteita.

Oppimismatkailulla on pitkä historia. Edellä on mainittu sen merkitys esimerkiksi *grand tourin* yhteydessä. Uusi yksilömatkailu ja vaihtoehtoinen matkailu on tullut kiinnostuksen kohteeksi viime vuosikymmeninä. Interrail-matkojen historia on puolestaan tullut tutkimuskohteeksi yhtenä uudempana yksilöllisen matkailun muotona. Se liittyy osittain vanhaan oppimismatkailun länsimaiseen perinteeseen. Oppimismatkailussa on myös kulttuurimatkailun aineksia – kulttuurimatkailuun kuuluu oppia jotakin siitä kohteesta, jossa vieraillaan tai matkasta kokonaisuutena. Pyhiinvaellukset ovat myös kulttuurimatkailua. Suomalaisissa matkailuhistoriallisissa tutkimuksissa ei ole käsitelty kovin paljon tätä aihepiiriä joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta (ks. Krötzl 1994; Saastamoinen 2004).

Taiteilijoiden matkat ovat erityinen matkailumuotonsa, jota on esiintynyt esimerkiksi romantiikan vaikutuksesta. Taiteilijoiden matkat voivat sisältää monia aineksia alkaen oppimisesta ja vieraan kohtaamisesta tai vapaa-ajan vietosta, ja niiden kesto on voinut vaihdella merkittävästi. On myös tunnettua, että taiteilijat ovat voineet kokoontua eräänlaisiksi kolonioiksi, joissa on voitu oleskella pitkiä aikoja, kuten Pariisi tai Suomessa Terijoki (ks. Kostiainen 2006). Taiteilijat ovat usein kirjanneet muistiin kokemuksiaan ja tuntemuksiaan, minkä vuoksi aineistoa matkoista on hyvin saatavilla. Suomalaisten taiteilijoiden ulkomaanmatkoja on tutkittu melko paljon. Parhaimpia aineistokokoelmia on teos *Sinisen junan ikkunasta* (1997), joka käsittelee lähinnä kirjailijoiden kokemuksia ja kuvauksia 1900-luvun alkupuoliskon Euroopasta. Kirjailijoiden matkakuvaukset ovat olleet ahkeran tutkimuksen kohteena niin Suomessa kuin ulkomailla. Varpio (1997) on tarkastellut 1800-luvun suomalaista matkakirjallisuutta ja Ritva Hapuli (2003) naisten matkakirjoja 1900-luvun alkupuolelta. Monissa matkailun historian tutkimuksissa on käytetty lähteenä matkakirjoja.

Massaturismin ja aurinkolomien historia on tullut tärkeäksi tutkimusaiheeksi viimeisen kymmenen vuoden aikana johtuen ilmiön laajuudesta ja merkittävyyydestä omana aikanamme. Suurten joukkojen matkailun ovat mahdollistaneet monet tekijät kuten vapaa-ajan lisääntyminen, vaurastuminen ja teknologinen muutos. Suomalainen historian tutkimus on tässä aihepiirissä seurannut hyvin aikaansa ja hakeutunut ilmiön juurille selvittämään massaturismin syntyvaiheita, muotoja ja vaikutuksia. Aihepiiristä on tehty useita tutkimuksia, joiden kohteena ovat olleet esimerkiksi suomalaiset matkailijat Espanjan turismikohteissa. Esimerkiksi Katariina Korpela (1998) vertaili lisensiaatintutkimuksessaan suomalaisen ja ruotsalaisen Espanjaan suuntautuneen etelänmatkailun muotoutumista 1950–1960-luvulla. Hän totesi miten suomalaiset seurasivat ruotsalaisia taloudellisessa vaurastumisessa ja olivat selvästi matkailumahdollisuuksissa heidän perässään. Sama oli tilanne verrattuna muihinkin pohjoismaihin.

Käsite massaturismi antaa luonnollisesti matkailusta hieman virheellisen kuvan, koska periaatteessa jokainen matkailija on kuitenkin yksilö. Lisäksi näillä matkoilla

on melko paljon keskinäisiä eroja ja monet ovat käyttäneet massaturismin matkoja yksilölliseen matkaan hyödyntämällä vain edullisen kuljetuksen ja majoituksen. Massaturismia ei syntynyt vain etelän aurinkorannoille. Suomen itärajan takana odotti sosialistinen Neuvostoliitto matkailijoita, ja Neuvostoliitto myös lähetti Suomeen omia matkailijoitaan. Tämä itämatkailu sai omat erityispiirteensä, jotka suurten joukkojen pakettimatkailuna olivat verrattavissa etelänmatkoihin, mutta poliittinen kontrolli ja ideologinen sävytys antoi matkoille omat erikoispiirteensä. (Kostiainen ym. 2004, 265–281) Matkailu sosialistiseen maailmaan on muutenkin kuin suomalaisen osalta kiinnostanut historian tutkijoita viime vuosina (Alamäki 2002, Vähä 2001; *Turizm* 2006). Massaturismin historiaa Suomen rajojen sisällä ei ole paljonkaan tutkittu. Eräänlaisia samankaltaisuuksia voisi olla löydettävissä esimerkiksi kylpylöiden, huvipuistojen tai Lapin viime vuosikymmenten matkailun vaiheista.

Hieman ongelmallinen on kysymys siirtolaisuuden ja matkailun välisestä yhteydestä. Viime vuosina on kansainvälisessä tutkimuksessa kiinnitetty huomiota kysymykseen matkailun ja pysyvemmän muuton välillä sekä kansainvälisessä että suomalaisessa tutkimuksessa. Siirtolaisuudessa henkilö jää tai aikoo jäädä kohdealueelle pysyväisluontoisesti. Matkailija taas on vain vierailulla. Nämä piirteet ovat kuitenkin sekoittuneet, sillä esimerkiksi useita kertoja jollain alueella matkailulle on voinut tulla halu asettua pysyvästi kohteeseen. (ks. King, Warnes, Williams 2000; Leppälä 2002) Esimerkiksi Espanjassa asuu nykyään noin 30 000 suomalaista enemmän tai vähemmän pysyvästi, ja monilla heistä ensikosketus Espanjaan on ollut nimenomaan turistimatka.

Matkailun muutosten säätely

Matkailun taustaan ja mahdollisuuksiin vaikuttavat merkittävästi taloudelliset mahdollisuudet tai rajoitukset sekä kysymys käytettävissä olevan ajan määrästä. Matkailun muotoihin ja ilmiöihin vaikuttavat myös monet seikat, joiden taustalla ovat poliittiset seikat. Näitä piirteitä ei suomalainen matkailun historian tutkimus ole kovin paljon tähän mennessä selvitelty. Kuitenkin poliittiset seikat vaikuttavat esimerkiksi silloin kun tarkastellaan matkailuun liittyviä rajoituksia tai valtioiden tai alempien tasojen päättäjien ohjailemaa matkailupolitiikkaa. Myös kansainväliset järjestöt ja sopimukset ovat vaikuttaneet merkittävästi matkailun muotoihin.

Aarni Krohn (1991) on suomalaisen loman historiassaan kiinnittänyt huomiota siihen miten yhteiskunnan tai valtiovallan poliittiset linjanvedot vaikuttavat ihmisten lomailun ja tässä tapauksessa erityisesti kotimaanmatkailun mahdollisuuksiin. Samantyyppiset seikat ovat näkyneet myös siinä miten suomalaisten matkailu etelän rantalomakohteisiin on muuttunut. Katariina Korpela (1998) on lisensiaatintutkimuksessaan tuonut esiin miten Suomen taloudellinen nousu 1950–1960-luvulla antoi heille mahdollisuuden seurata muissa pohjoismaissa voimakkaasti kasvanutta ulkomaanmatkailua. Poliittiset suhdanteet ovat näkyneet selvästi esimerkiksi Neuvostoliittoon suuntautuneessa matkailussa, kun koko sen olemassaolon ajan matkailua säädeltiin ja ohjattiin keskusjohtoisesti. Suomalaisessa itämatkailussa puolestaan niin sanottu vodkaturismi, runsas alkoholinkäyttö siihen liittyvine monine lieveil-

miöineen, heijasti eräänlaista olojen vapautumista, kun länsituristeilla oli mahdollisuuksia ”irrottautua” kontrollista (Kostiainen ym. 2004, 265–282).

Poliittiset kysymykset ovat liittyneet varsinkin matkailupropagandaan, jota eri valtioiden tai valtiollisten elinten matkailun edistämistyö on voinut sisältää silloin kun maata ja sen lomakohteita on mainoksissa esitelty ulkomaisille matkailijoille. Parhaita tutkimuksia politiikan ja matkailun keskinäisistä kytköksistä on Taina Syrjämaan (1997) tutkimus Italian fasistisen hallinnon matkailupropagandasta 1920–1930-luvulla. Syrjäämaa tarkasteli miten ja millä sanallisilla ja kuvallisilla viesteillä matkustusta fasistiseen Italiaan haluttiin edistää. Monet tutkijat ovat kiinnostuneet myös toisen totalitaristisen hallituksen, natsi-Saksan vastaavista piirteistä. Suomessa Eero Kuparinen (esim. 1998, 140–173) on kirjoittanut tutkimusartikkeleita samasta aiheesta. Neuvostohallinnon osalta matkailun propagandistinen käyttö on myös ollut selvää. Kiinnostus siellä harjoitettuun matkailumainontaan ja julkaisuihin opaskirjoihin on tullut esiin useissa tutkimuksissa (ks. Alamäki 2002; Vähä 2001; vrt. *Turizm* 2006). Suomen valtion toimintaa matkailualalla on jonkin verran tutkittu, yhtenä osoituksena Matkailun edistämiskeskuksen historiaan liittyvät selvitykset ja Suomi-toimistojen perustaminen ulkomailla (Hirn & Markkanen 1987, 272–293). Tähän aihepiiriin tarvittaisiin selvästi lisätutkimusta.

Metodinen muutos matkailun historian tutkimuksessa

Tutkimuksen menetelmät muuttuvat ajan mukana. Viime vuosien historian tutkimus heijastaa tieteen piirissä yleisemmin näkyvää monitieteisyyden lisääntymistä. Monet historian tutkijat ovat alkaneet enenevästi käyttää muiden tieteiden käsitteitä, teorioita ja malleja, ja soveltaa niitä omiin tutkimuskohteisiinsa. Näin kysymyksenasetteluja on voitu muokata uudelleen ja tutkia sellaisia kysymyksiä, joita perinteisemmällä tutkimustavoilla ei ole ollut mahdollista tehdä. Vaikutteita on tullut esimerkiksi kulttuuriantropologiasta (kulttuurien kohtaamisen kysymykset), sosiologiasta (matkailijan identiteetti), kulttuurimaantieteestä (tila) sekä kielitieteistä (tekstitulkinnat ja kielenkäyttö).

Mikrohistoriallisen tarkastelun mahdollisuuksia on voitu soveltaa erityisesti kun on haluttu tutkia, mitä jollain yksittäisellä paikkakunnalla tai matkailukohteessa tapahtuu esimerkiksi matkailijan ja paikallisen kulttuurin kohdatessa. Entä mitä on matkailijan katse tai katseen kohde hänen matkallaan (Urry 2000). Muistin, muistamisen ja muistamistapojen käsitteitä on sovellettu moniin historian tutkimuksen kohteisiin. Ne soveltuvat matkailun historiaan varsinkin matkailijan kokemusten tarkastelussa. Eräs viimeaikoina voimakkaasti vaikuttanut tarkastelutapa on peräisin maantieteilijöiltä, kun on haluttu tutkia tilan merkitystä matkailussa. Kyseistä näkökulmaa on mahdollista soveltaa monella tavalla matkailun historiassa, koska matkailija on erilaisissa ”tilasuhteissa” sekä matkan aikana että itse matkakohteessa. Toinen jo joitakin vuosia keskustelun kohteena ollut kysymys on liittynyt matkailun tuottamiseen elämyksiin. Mutta mitä matkailijan elämyksillä on tarkoitettu? Historiallisesta näkökulmasta matkailun elämyksiä ei vielä ole paljonkaan tutkittu.

Viime vuosilta on löydettävissä useita esimerkkejä monitieteisen tutkimusotteen käytöstä. Katriina Petrisalon (2001) kulttuuriantropologian väitöskirja pyrkii hyö-

dyntämään kulttuuriantropologiaa aiheessa, jossa tarkastellaan menneisyyden kohteiden käyttöä matkailussa. Hänen esimerkkitapauksensa ovat Suomesta. Matkailuun liittyvien kuvien ja kuvituksen tutkimus taas on aihepiiri, jossa on voitu hyödyntää kuva-analyysia. Hyvänä esimerkkinä on Leila Koivusen (2006) väitöskirja brittiläisten matkakirjojen kuvituksen muutoksesta 1800-luvulla, kun hän käyttää taidehistorian analyysimenetelmiä. Koivusen käsittelemänä tutkimusajanjaksona valokuvaus ei ollut vielä yleistynyt. Matkakirjojen kuvitus oli taiteilijan käsityön tulosta. Niinpä ennen kuin kirja oli julkaisuvalmis, oli mahdollista että kuva muuttui useaan otteeseen eri käsittelyvaiheissa. Tämöntapainen konkreettisen kuvituksen tutkimus poikkeaa luonnollisesti sellaisesta, jossa tarkastellaan mielikuvia, imagoja tai käsityksiä jostain matkailukohteesta.

Maantieteilijät sisällyttävät usein ainakin jonkin verran historiallisia aineksia esimerkiksi jonkin alueen matkailun tutkimukseen. Viime vuosien aikana on varsin kulttuurimaantieteessä alettu entistä enemmän panostaa historiallisten eli aikatekijöiden huomioimiseen. Niinpä esimerkiksi tässä käytetyssä opinnäytteiden materiaalissa on tutkimuksia, joissa historia yhdistyy maantieteelliseen tarkasteluun, kuten esimerkiksi Iijoki-laakso matkailualueena tai Raatteen tien taistelupaikat. Matkailumaantieteen tutkijoista monet ovat soveltaneet tutkimukseen matkailualueen elinkaarimallia, joka väistämättä tuo mukanaan historiallista tarkastelua.

Esimerkkinä toisenlaisesta tutkimusnäkökulmien yhdistämisestä on Kaarina Kanteleen (2006) tavoite yhdistää historian tutkimuksen ja liiketaloustieteen keinoja tutkiessaan kannustematkoja Saksasta Lappiin 1980-luvulla. Antti Honkanen puolestaan teki sosiologian väitöskirjan lähihistorian aiheesta, mutta sen menetelmät eivät anna historialle paljonkaan ”puhumisen mahdollisuutta” (Honkanen, 2004). Vuonna 2005 ilmestyi kokoomateos *Luonnon vihreä ajatusviiva*, joka kertoo Punkaharjun historiasta. Se on koottu useasta Punkaharjun luonnon ja matkailun vaiheita koskevasta artikkelista. Teos on monitieteinen ja siinä eri tieteenalojen edustajat kuten geologit, historian tutkijat ja yhteiskuntatieteilijät käsittelevät Punkaharjun olemusta, siihen liitettyjä mielikuvia ja suomalaisia nationalistisia tavoitteita, sekä itse harjua matkailukohteena alkaen ihailuekskursioista ja ulottuen massamatkailun muotoihin. Teos antaa monipuolisen kuvan Punkaharjun muuttumisesta vuosisatojen kuluessa erilaisten vallanpitäjien alaisuudessa ja erilaisissa käyttötarkoituksissa.

Monitieteisyyden yhtenä ilmaisimena voidaan mainita historian osuus kansainvälisissä matkailun aikakausjulkaisuissa. Yhdessä kansainvälisesti tunnetuimmassa matkailun aikakauskirjassa *Annals of Tourism Research*, on melko säännöllisesti historiaa koskevia kirjoituksia. Esimerkiksi vuosien 1973–1998 välisenä aikana julkaisussa ilmestyi lähes 60 kirjoitusta, jotka luokiteltiin historiaksi. Mukana oli myös yksi matkailun historialle omistettu teemanumero (ks. *Annals of Tourism Research, Silver Anniversary Supplement* Vol. 25, Supplement, 1998).

Lokaali ja globaali

Edellä on viitattu siihen, että Suomessa tehty matkailun historiallinen tutkimus on käsitellyt paikallisia ilmiöitä ja tapahtunutta käytännön toiminta, esimerkkinä kylpylöiden tai yksittäisten nähtävyyksien tarinat. On myös matkailun laajempi globaa-

litaso, joka liitetään keskusteluun viime vuosien globalisoitumisilmiöistä. Eri alojen tutkijatkin ovat kiinnittäneet huomionsa moniin globaaleiksi tulkittuihin ilmiöihin. Suomalaiset matkailun historian tutkijat kuten aiemmin mainittu Katariina Korpela ovat käsitelleet periaatteessa globaalitason ilmiötä, eurooppalaisten matkailua jopa tuhansien kilometrien päässä oleviin lisääntyneen vapaa-ajan, uudenlaisen liikenneteknologian ja kasvaneen varallisuuden mahdollistamiin lomakohteisiin (Korpela 1998). Globaalitaso, jolla vaikuttavat suuret muutostrendit, ulottaa vaikutuksensa monille uusille seuduille.

Tyypillisiä esimerkkejä lokaalin ja globaalin vuorovaikutuksesta on löydettävissä esimerkiksi lentoliikenteen nopean kehityksen seurauksista, kun se on tuonut matkailun lähes jokaiseen maailman kolkkaan. Suomalaistenkin matkailussa ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana erityisen voimakkaasti lisääntyneet kaukomatkat. Niiden kohteet eivät ole välttämättä enää edes Euroopan lähialueilla, vaan esimerkiksi Karibianmerellä, Kiinassa, Intiassa, Australiassa tai Etelä-Afrikassa.

Matkailun lähihistoriassa nämä lokaalisuuden ja globaalisuuden kysymykset ovat tulleet esiin myös matkatoimistojärjestelmän kehityksessä, massaturismin laajentumisessa ja tiettyjen toimintamuotojen leviämisessä. Massaturismin historia tarjoaa oivallisen esimerkin muutoksesta, jossa kansainvälinen ”aurinkolomailun” trendi on lisännyt suosiotaan eri maissa ja eri alueilla. Siksi suomalaisetkin matkailijat ja matkanjärjestäjät alkoivat innolla osallistua matkojen järjestelyyn ja matkustivat aurinkorannoille.

Aiemmin mainittu tuore tutkimus kannustematkailusta liittyy Suomen globaalitrendeihin. Kannustematkailun kohteeksi on globaalin toimintamallin mukaisesti valikoitunut alue, jossa on muokattu toimintaa tämän mallin mukaisesti, kuitenkin hakien samalla matkan houkutukset paikalliselta tasolta, esimerkiksi aterioista tai luonnonympäristöstä (Kantele 2006). Vaikka siis ilmiö on kansainvälinen, tapahtuu matkailun toiminta kuitenkin paikallisella tasolla. Siksi lokaalisuus väistämättä säilyy, vaikka ehkä kokee muutoksia ja saa uusia sovellutuksia (ks. Kostiainen 2003). Kyseistä globaalien ja lokaalien piirteiden yhdistelmää kutsutaan usein globaaliksi.

Matkailun historian tulevaisuus

Matkailu heijastaa aikaansa ja osaltaan muuttaa ympäröivää yhteiskuntaa, antaa uusia virikkeitä, asettaa uusia haasteita ja herättää kysyntää. Toisaalta matkailun tutkimus on aikasidonnaista. Kasvava kiinnostus matkailun historian tutkimukseen on ollut seurausta matkailun valtavasta kasvusta 1900-luvun puolivälin jälkeen, vaikka jo sitä ennen matkailun historialliset juuret olivat alkaneet kiinnostaa. Järjestelmällistä matkailun historian tutkimusta alettiin Suomessa tehdä erityisesti 1980-luvun lopulta alkaen. Kansainvälisesti tämä tapahtui ehkä kymmenen vuotta sen jälkeen kun ”suurissa matkailumaissa” oli kiinnostus siihen herännyt. Matkailun historian tutkimus Suomessa onkin ennen muuta 1990-2000-luvun ilmiö. Aiemmin oli kirjoitettu lähinnä lomakohteiden ja lomailuorganisaatioiden historioita ja analysoitu matkakirjallisuutta.

Lisätutkimusta olisi tehtävä ainakin matkailun ja siirtolaisuuden historian välisestä yhteydestä ja riippuvuudesta. Toinen selkeä puute on niin sanotun itämatkailun

historia, jossa kaivattaisiin tarkentavaa tutkimusta. Kansainvälisestäkin tutkijoiden kiinnostus matkailun historiaan entisessä itäblokkissa ja uudelleen itsenäistyneissä valtioissa on lisääntynyt. Lisäksi kaukomatkailun laajentuminen viimeisen kymmenen vuoden aikana synnyttää jatkuvasti uusia ilmiöitä ja aineistoja ja myös matkailun lähihistorian tutkijoille uusia aiheita.

Suomalaisessa matkailuhistorian tutkimuksessa ovat näkyneet selvästi monet uudet historian tutkimuksen suuntaukset. Yksi näistä on viimeisen kymmenen vuoden aikana ollut monitieteisyyden vaikutus. Kuten tutkimus, ei myöskään matkailu elä tyhjiössä, vaan kansainväliset virtaukset ovat heijastuneet myös suomalaiseen matkailuun. Globaalit matkailutrendit ja matkailuelinkeinon saamat mallit ja vaikutteet ulkomailta ovat jatkuvasti lisääntyneet. Tietomme näistä asioista ovat kuitenkin matkailuhistorian näkökulmasta vielä melko alustavia.

Tietoteknologian kehitys on vaikuttanut merkittävästi myös käytännön tutkimustyöhön eri aloilla. Internet on mullistanut paitsi monet käytännön asiat matkailussa, myös historioitsijoille niin tärkeän lähdetilanteen. Nyt on tarjolla digitaalisesti entistä enemmän matkailun historian aineistoa. Koska internet tarjoaa paljon materiaalia matkailun historian tutkijalle, on entistä tavallisempaa, että tutkimuksissa myös näitä aineistoja käytetään. Uudet aineistot ovat olleet hyödyllisiä esimerkiksi aiheissa, jotka koskevat menneisyyden hyödyntämistä matkailussa. Miten historiallisia matkailukohteita on esitelty internetissä ja miten ne ehkä ovat vetäneet turisteja puoleensa? Kyseisten aineiston käyttö tullee edelleen kasvamaan, varsinkin kun menneisyyden ilmiöitä, tapahtumia ja henkilöitä enenevästi hyödynnetään vetovoimakohteina ja elämyksellisyyden herättäjinä.

Kirjallisuus

- Ahtola, J. (1996). Kulttuurin kaipuuta ja pyhien paikkojen tutkiskelua? Egypti ja Palestiina brittien matkailukohteina 1880-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Turun yliopisto, Yleisen historian lisensiaatintutkielma.
- Alamäki, T. (2002). Kremlistä kaupungille: neuvostoliittolaiset Moskova-oppaat vuosina 1954-1984. Turun yliopisto, Yleisen historian lisensiaatintutkielma.
- Annals of Tourism Research. A Social Science Journal. Silver Anniversary Supplement. (1998). Cumulative Indices and Analyses. Vol. 25, Supplement.
- Banerjee, R. (1967). Sisäiset olot Turkin herruuden alaisessa Kaakkois-Euroopassa 1700-luvun lopulla Heinrich von Reimersin matkakirjeiden valossa. Turun yliopisto, yleisen historian pro gradu -tutkielma.
- Black, J. (1997). The British abroad: the grand tour in the eighteenth century. Stroud, Sutton.
- Casson, L. (1994). Travel in the ancient world. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Dunbar, S. (1915). A History of Travel in America. In four volumes. The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis.
- Ekström, B. (1994) Hangon kylpylä 1879-1939. Suom. M. Wall. Hangon museo, Hanko.
- Halén, H. (2004) An analytical index to C. G. Mannerheim's Across Asia from West to East in 1906-1908: places, persons and general terms. Finno-Ugrian Society, Helsinki.
- Hapuli, R. (2003) Ulkomailta: maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hirn, S. (1958). Imatra som natursevärighet till och med 1870: en reselitterär undersökning

- med lokalhistorisk begränsning. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, 102. Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Hirn, S. & Markkanen, E. (1987). Tuhansien järvien maa: Suomen matkailun historia. Matkailun edistämiskeskus, Suomen matkailuliitto, Helsinki.
- Hirn, Y. (1898). Finland i den utländska reseliteraturen under slutet af sjuttonhundratalet. Några anteckningar af Yrjö Hirn. Skrifter utgivna af Svenska literatursällskapet i Finland, Förhandlingar och uppsatser 11, Helsingfors, 149-174.
- Harvojen retkistä massojen matkailuksi. (Teemanumero). Historiallinen Aikakauskirja 4/1997.
- Honkanen, A. (2004). Menneisyyden tulevaisuus. Postmodernit matkailuteoriat ja vapaa-ajan matkailun muutokset eräissä Euroopan unionin jäsenvaltioissa vuosina 1985 ja 1997. Keskustelua ja raportteja No. 5. Matkailualan verkostoyliopisto, Savonlinna.
- Koivunen, L. (2006). Visualising the "Dark Continent": the process of illustrating nineteenth-century British travel accounts on Africa. Leila Koivunen, Turku.
- Korpela, K. (1998). "Etelänkuumetta": ruotsalaisen ja suomalaisen Italiaan ja Espanjaan suuntautuneen massaturismin alkuvaiheet (noin vuodet 1950-1974). Turun yliopisto, Yleisen historian lisensiaatintutkielma.
- Korhonen, A. (1990). Rooman keisariajan matkailu. Turun yliopisto, Kulttuurihistorian pro gradu-tutkielma.
- Kostiainen, A. (2006). Auringossa – Suomen Rivieralla. Teoksessa Turistin tilat. Tilallisuus modernin matkustajan kokemuksena. Koivunen, L., T. Syrjämaa & I-M. Söderholm (toim.). Turun Historiallinen Arkisto 58. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 181-194.
- Kostiainen, A. (2003). The History of Globalization Related to the History of Tourism. Muuttuva matkailu Tourism in Transition. IAST 2003 Special Issue 2/2003, 11-15.
- Kostiainen, A., Ahtola, J., Koivunen, L., Korpela, K. ja T. Syrjämaa (2004) Matkailijan ihmeellinen maailma: matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme. Toimituksia 977. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Krohn, A. (1991). Elämän lomassa: suomalaisen loman historiaa. Lomaliitto, Helsinki.
- Krötzl, C. (1994). Pilger, Mirakel und Alltag: Formen des Verhaltens im skandinavischen Mittelalter (12.-15. Jahrhundert). Studia Historica 46. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kylpyläelämää "onnellisten saarilla": satavuotias Savonlinnan kylpylaitos. (1996). Toim. Mutka, P. ja M. Valkonen. Casino, Savonlinna.
- Luonnon vihreä ajatusviiva: Punkaharjun kansallismaisema. (2005) J. Paaskoski (toim.). Toimituksia 1045. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Löytty, O. (2006). Ambomaamme: suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut. Tampere, Vastapaino.
- Matkakuumetta: matkailun ja turismin historiaa. (1994) Syrjämaa, T. (toim.) Turun yliopisto, Yleinen historia, Turku.
- Matkoilla: Suomen lähetysseura 125 vuotta. (1983) Ihamäki, K. (toim.). Kirjaneliö, Helsinki.
- Mikä maa - mikä valuutta? Matkakirja turismin historiaan. (1998) Kostiainen, A. & K. Korpela. 2. korj. p. Turun yliopisto, Yleinen historia.
- Ohler, N. (1989) The medieval traveller. Transl. by C. Hillier. Boydell, Woodbridge.
- Pemble, J. (1987). The Mediterranean passion: Victorians and Edwardians in the South. Clarendon press, Oxford.
- Petrisalo, K. (2001). Menneisyysmatkakohteena: kulttuuriantropologinen ja historiatieteellinen tutkimus perinnekulttuurien hyödyntämisestä matkailuteollisuudessa. Toimituksia 802. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Saastamoinen, T. (2004) Pyhiä paikkoja ja antiikin monumentteja: Rooman kaupunki 1300- ja 1400-lukujen matkajien kuvauksissa. Turun yliopisto, Yleisen historian pro gradu-tutkielma.
- Sears, J. F. (1989). *Sacred places: American tourist attractions in the nineteenth century.* Oxford University Press, New York.
- Sigaux, G. (1965) *Histoire du tourisme.* Editio-Service, Genève.
- Sinisen junan ikkunasta: matkakuvia Euroopasta. (1992) Saure, H. & L. Huhtala (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Syrjämä, T. (1997) *Visitez l'Italie: Italian state tourist propaganda abroad 1919-1943: administrative structure and practical realization.* Annales Universitatis Turkuensis B 217. Turun yliopisto, Turku.
- Tommila, P. (1955). *Helsinki kylpyläkaupunkina 1830-1850-luvuilla.* Helsinki-seura, Helsinki.
- Turizm. The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism. (2006). Teoksessa Gorsuch, A.E. & D. P. Koenker (toim.). Cornell University Press, Ithaca and London.
- Urry, John (2000). *The tourist gaze : leisure and travel in contemporary societies.* Repr. London, Sage.
- Varpio, Y. (1997). *Matkalla moderniin Suomeen: 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus.* Toimituksia 681. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Walton, J. K. (2000). *The British seaside: holidays and resorts in the twentieth century.* Manchester University Press, Manchester.
- Vähä, P. (2001). *Tervetuloa Neuvostoliittoon! Intouristin ja Aeroflotin ulkomaille suuntaama matkailumainonta 1959-84.* Tampereen yliopisto, Yleisen historian pro gradu -tutkielma.